

Asszír hatás a jeruzsálemi Templom kultuszában?

Vér Ádám

Rövid elemzésemben azt a szakirodalomban már régóta tárgyalt kérdést igyekszem körüljárni, hogy gyakorolt-e nyomást a jeruzsálemi Templom kultuszára az Újasszír Birodalom. Először röviden ismertetem Asszíriának az Euphratéstól nyugatra folytatott expanziójának menetét, ahogy a korszak „szuperhatalma” kapcsolatba került Júdával. Majd bemutatom a Királyok második könyvének azon szakaszait, amelyek alapján az asszír kultuszok júdai befolyását, sőt elterjedését szokás feltételezni a szakirodalomban. Mivel ezek a bibliai szakaszok önmagukban nem adnak választ a címbe feltett kérdésre, röviden felvázolom az Újasszír Birodalom által alávetett területeken a szakrális alrendszerekben véghezvitt változtatásokat, amelyekből esetleg következtetni lehetne a júdai helyzetre. Mindez elvezethet minket a végkövetkeztetéshez, amelyben egy másik — talán szövegközelibb — magyarázatát próbálom adni a korábban tárgyalt bibliai szakaszoknak.

Asszíria nyugati expanziója

Az Újasszír Birodalom terjeszkedése III. Sulmánu-asarédu (858–827)¹ hosszú uralkodásának elején (856) érte el az Euphratés nagy kanyarját, a második évezred utolsó harmadában kialakult Középasszír Birodalom egykori nyugati határát. Az asszír területi expanzió ezen a ponton bő száz évre megállt — a katonai és a területi expanzió elvált egymástól. Bár ismétlődő hadjárataikban az asszírok mélyen benyomultak Szíriába, sőt többször a Földközi-tengerig is eljutottak, az Euphratéstól nyugatra mégsem alakítottak ki tartományokat.² Az asszír agresszióval szemben a tenger és az Euphratés közötti térség kisebb-nagyobb hatalmai újra és újra koalícióban egyesítették erőiket, leghíresebb haditettük a 853-ban megvívott qarqari csata, amellyel egy időre sikerült megállítaniuk az asszír előretörést.³ Ezen szíriai szövetségeknek rendre tagja volt Izráel és a VIII. században már Júda is.

¹ Az évszámok a tanulmányban mindig Krisztus előtt értendők.

² Ezt az első hallásra is meglepő jelenséget eddig csupán John Nicholas POSTGATE tartotta elemzésre méltónak: „The Land of Assur and the Yoke of Assur”, *World Archaeology* XXIII (1992) 247–263.

³ Az asszírrelenes koalícióban részt vett Adad-idri (Damaszkusz), Irhuleni (Hamat), Áháb (Izráel), Martinu-Ba’ali (Arwad), Adunu-Ba’ali (Siana), Gindibu’u (egy arab törzsfő), Ba’asza (Moáb), és katonai kontingenseket küldtek Byblos, Egyiptom, Uszanat és Iqata országok. A hadjáratra vonatkozó forrásokat és a történeti rekonstrukciókat elemzi Shigeo YAMADA: *The Construction of the Assyria Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B. C.) Relating to His Campaigns to the West*. Brill,

Bő száz évvel később III. Tukulti-apil-Esarra (745–727) támadásait ez a koalíció még Urartu segítségével sem volt képes visszaverni. 740-re az asszír nagyhatalom kijutott a Földközi-tenger partjára,⁴ s ezúttal nem csupán katonai jelenlétről volt szó, az Euphratés és a tenger közötti térségben az asszír tartományok sora épült ki. 738-ban vazallusi függésbe kényszerült Hamat, Damaszkusz, Izráel és a föníciai városok. 734-ben az ún. szír–efraimita háború (734–732) már éppen azért robbant ki, mert nem sikerült létrehozni a szíriai államok egy újabb koalícióját, a júdai Áház nem csatlakozott az Asszíria ellen lázadókhöz.⁵ Az újabb asszír támadás eredményeként az asszírok 732-ben négy tartományt alakítottak ki Damaszkusz királyságának területén (Damaszkusz, Manszuate, Szubite, Karnaim), Izráel területéből pedig három tartományt hasítottak ki (Megiddo, Gileád, Dór).⁶ A szír–efraimita háború idején lett Asszíria vazallusa Ekron, Asdód, Askelon, Gáza és Júda is. A térségben az asszírok újabb hadjáratokat vezettek: 722-ben és 720-ban is elfoglalták az északi zsidó állam maradékát, és Szamária központtal újabb tartományt alakítottak ki;⁷ majd 713–711 között több hadjáratban elfoglalták Asdódot. A térség államai Júda vezetésével 706-ban, az asszír trónváltást kihasználva egyiptomi és talán babilóni szövetségben még megpróbálták lerázni az asszír igtát, ám Szín-ahhé-eríba 701. évi hadjáratában végleg elnyomta a régió elszakadási törekvéseit. A lázadó vazallusok közül egyedül Hizkija maradhatott hatalomban — Júda tehát nem vált asszír tartománnyá, Asszíria vazallusaként ugyan, de megőrizhette autonómiájának egy részét.⁸ Az asszír hegemoniát ettől kezdve jó

Leiden — Boston — Köln 2000. 143–163. (Culture and History of the Ancient Near East 3) Az asszírok ellen a következő nyolc évben a koalíció további három csatát vívott (849, 848, 845).

⁴ Az Euphratéstól a Földközi-tenger partjáig három év alatt jutottak ki az asszírok (743–740), erről a hadjáratsorozatról nyújt alapos elemzést Michael C. ASTOUR: „The Arena of Tiglath-Pileser III’s Campaign against Sarduri II (743 B.C.)”, *Assur* II/3 (1979) 69–91.

⁵ Az asszírok ellen létrehozott koalíciók működéséről ld. Nadav NA’AMAN: „Forced Participation in Alliances in the Course of the Assyrian Campaigns to the West”, in Mordechai COGAN — Israel EPH’AL (szerk.): *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*. The Magnes Press, Jeruzsálem 1991. 80–98. (Scripta Hierosolymitana 33)

⁶ A tartományok kialakításának folyamatáról és a tartományok elhelyezkedéséről ld. Benedikt OTZEN: „Israel under the Assyrians”, in Mogens Trolle LARSEN (szerk.): *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires*. Akademisk Forlag, Koppenhága 1979. 251–261. (Mesopotamia 7)

⁷ Szamária elestéhez ld. Nadav NA’AMAN: „Historical and Chronological Notes on the Kingdoms of Israel and Judah in the Eighth Century B. C.”, *Vetus Testamentum* XXXVI (1986) 71–92. Az ekkor rögzült asszír tartományi beosztáshoz ld. Nadav NA’AMAN: „Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period”, in Mario LIVERANI (szerk.): *Neo-Assyrian Geography*. Roma 1995. 103–115. (Quaderni di Geografia Storica 5)

⁸ Moshe ELAT: „The Political Status of the Kingdom of Judah within the Assyrian Empire in the 7th Century B. C. E.”, in Yohanan AHARONI (szerk.): *Lachish V. Investigations at Lachish — The Sanctuary and the Residency*. Gateway Publishers, Tel-Aviv 1975. 61–70. Az egyik asszír fővárosban, Kalhuban 1988–1990-ben feltárt királynésírokból előkerült feliratok névanyagát elemezve Stephanie Dalley érdekes eredményre jut. Meglátása szerint az ezen feliratokon szereplő két királyné (Jába és Atálja, III. Tukulti-apil-Esarra és II. Sarrukín feleségei) neve júdai név, elképzelése szerint ezek az asszír királynék júdai hercegnők voltak. Dalley valószínűnek tartja, hogy Atálja fia volt Szín-ahhé-

hetven évig nem érte kihívás ebben a térségben. Az Újasszír Birodalom utolsó éveiben az egyre gyengülő központi hatalom már nem volt képes hatékonyan ellenőrizni a nyugati végeket, és a korábbi vazallus, Júda Jósia vezetésével egy ideig eredményesen próbálta betölteni ezt a hatalmi vákuumot.⁹ Ennek a júdai sikertörténetnek II. Nékó fáraó 609. évi hadjárata vetett véget, a megiddói csatában meghalt Jósia és elbukott Júda mint regionális középhatalom terve is.

Az asszír alávetésre vonatkozó bibliai szakaszok¹⁰

2Rg=4Rg 16,10–16

Mikor Áház király Damaszkuszba ment Tiglat-Pilezer asszír király elé, és meglátta az oltárt, mely Damaszkuszban volt; megküldte Áház király Urijá papnak az oltár képét és mintáját minden alkatrészre vonatkozólag. És megépítette Urijá pap az oltárt: egészen amilyent küldött Áház király Damaszkuszból, olyat csináltatott Urijá pap, mire megjött Áház király Damaszkuszból. Mikor aztán megjött a király Damaszkuszból, megnézte a király az oltárt; és az oltárhoz járult a király, és felment reá; és elfüstölögtette égő áldozatát és ételáldozatát, kiöntötte italáldozatát; és ráhintette visszafizetési áldozatának vérét az oltárra. És a rézoltárt, mely az Úr előtt állt, elmozdította a ház elől, az új oltár közül és az Úr háza közül; és az új oltártól oldalt tétette az északra. És parancsot adott Áház király Urijá papnak, mondván: „A nagy oltáron füstölögtesd a reggeli égő áldozatot és az estéli ételáldozatot, valamint a király égő áldozatát és ételáldozatát, továbbá az ország egész népének égő áldozatát, valamint ételáldozatukat és italáldozatukat, és minden égő áldozat vérét és minden vágóáldozat vérét arra hintsd; a rézoltár pedig legyen nekem tudakozódní.” És Urijá pap egészen úgy cselekedett, mint ahogyan Áház király parancsolta.

2Rg=4Rg 21,3–9

És ismét felépíttette [Manassé] a bámákat, melyeket elveszített atyja, Hizkija; és oltárokat épített az Úr házában; melyről azt mondta az Úr: Jeruzsálemba helyezem nevemet. És oltárokat épített az ég egész seregének; az Úr házának mindkét udvarában. És átvitte fiát a tűzön, felhőnézést, bővölést üzött, halottidézőket és jósmestereket tartott; sok olyat tett, ami rossz az Úr szemében, bosszantván

eriba, s a rokonsági viszonyoknak köszönhető, hogy Hizkijá a 701. évi hadjárat után is hatalomban maradhatott. Stephanie DALLEY: „Yabâ, Atalyâ and the Foreign Policy of Late Assyrian Kings”, *State Archives of Assyria Bulletin* XII (1998) 83–98; Stephanie DALLEY: „The Identity of the Princesses in Tomb II and a New Analysis of Events in 701 BC”, in John E. CURTIS et al. (szerk.): *New Light on Nimrud. Proceedings of the Nimrud Conference 11th–13th March 2002*. The British Museum, London 2008. 171–175. Dalley elméletét átvette KOMORÓCZY Géza: „Az asszír nemzet: az identitás változásai”, in Uő: *Meddig él egy nemzet? A nemzet történeti látószöge*. Kalligram, Pozsony 2011. 107–141 (117–119). Dalley nemrég egy önálló monográfiát szentelt annak bizonyítására, hogy a bibliai Eszter története az újasszír korig vezethető vissza, alakjának mintái pedig a kalhúi sírokban azonosított júdai hercegnők lennének (Stephanie DALLEY: *Esther's Revenge at Susa: From Sennacherib to Ahasuerus*. Oxford University Press, Oxford 2007). Dalley elméletét érdemben bírálja John Nicholas POSTGATE: „The Tombs in the Light of Mesopotamian Funerary Traditions”: in John E. CURTIS et al. (szerk.): *New Light on Nimrud. Proceedings of the Nimrud Conference 11th–13th March 2002*. The British Museum, London 2008. 177–180 (178).

⁹ Jósia politikájáról és Júda határainak kiterjesztéséről alapos elemzést ad Nadav NA'AMAN: „The Kingdom of Judah under Josiah”, *Tel Aviv* XVIII (1991) 3–71.

¹⁰ A bibliai szakaszokat Kecskeméthy István fordításában idézem.

öt. És elhelyezte a szent fa faragott képét, melyet csináltatott; abban a házban, amelyről azt mondta az Úr Dávidnak és fiának, Salamonnak: „Ebben a házban és Jeruzsálemben, melyet Izráel minden törzse közül választottam, helyezem el nevemet örökre. És nem mozdítom el többé Izráel lábát arról a földről, melyet atyáiknak adtam; ha csak vigyáznak, hogy egészen aszerint cselekedjenek, amint parancsoltam nekik, és egészen aszerint a tanítás szerint, amit parancsolt nekik szolgám, Mózes.” De nem fogadtak szót és Manassé eltévelyítette őket, hogy még inkább a rosszat cselekedjék, mint azok a nemzetek, melyeket kipusztított az Úr Izráel fiai elől.

2Rg=4Rg 23,5

És megszüntette [Jósia] a bálványpapokat, akiket Júda királyai állítottak be, a bámákon füstölögtettek Júda városaiban és Jeruzsálem környékén; és akik a Baálnak füstölögtettek, a napnak, a holdnak és az állatövnök, egyszóval az ég egész seregének.

Az első két szakasz az Áház és Manassé által elkövetett undokságokat sorolja fel. Ezen cselekedetekkel kapcsolatban először Martin Noth jegyzi meg *Geschichte Israels*-ében, hogy mindezek az asszír államvallás kultuszlemeinek bevezetését jelenthették, Jósia kultuszreformja és a Templom megtisztítása pedig a vazallusi függés lerázásának kontextusában értelmezendő.¹¹ Ez a nézet hosszú ideig uralkodóvá vált Izráel történetének tárgyalásakor. Ezt a történeti narratívát írta át előbb 1973-ban John McKay,¹² majd 1974-ben Morton/Mordechai Cogan,¹³ a témának szentelt egy-egy monográfiával. Elemzésükben mindketten arra jutottak, hogy nincs arra vonatkozó bizonyíték sem az asszír forrásokban, sem a bibliai szakaszokban, miszerint AsszírIA bármilyen módon befolyást gyakorolt volna a jeruzsálemi kultuszra. Hermann Spieckermann azonban 1982-ben visszatért a Noth által kialakított nézethez, aki újra az asszír államvallás bizonyos elemeinek jeruzsálemi bevezetése mellett érvelt.¹⁴ Érvei között szerepel, hogy az asszírok igenis számos helyen beavatkoztak az alávetett népek kultuszaiba, például elrabolták kultusztárgyaikat, vagy több helyen felállították Assur isten fegyverét (GIŠ.TUKUL *Aššur*) — ami Spieckermann értelmezésében az Assurkultusz bevezetését jelentette; másrészt a bibliai szöveghelyekkel kapcsolatban a következőket állapítja meg:

(1) az Áház által Damaszkuszban látott oltár „nyilván” nem damaszkuszi, hanem az ott tartózkodó asszír király saját asszír oltára lehetett (2Rg 16,10–16);¹⁵

¹¹ Martin NOTH: *Geschichte Israels*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1956³. 235–244, 249–251.

¹² John W. MCKAY: *Religion in Judah Under the Assyrians 732–609 B. C.* SCM. Press, London 1973. (Studies in Biblical Theology 26)

¹³ Morton [Mordechai] COGAN: *Imperialism and Religion: Assyria, Israel and Judah in the Eighth and Seventh Centuries B. C. E.* Scholar Press, Missoula (MT) 1974.

¹⁴ Hermann SPIECKERMANN: *Juda unter Assur in der Sargonidenzeit*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1982. (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 129)

¹⁵ Ezt a véleményt ismétli meg R. H. LOWERY: *The Reforming Kings. Cults and Society in the First Temple Judah*. Academic Press, Sheffield 1991. 138 (JSOTS 120); és az ő nyomán KARASSZON István: „A felülírt Manassé”, in FRÖHLICH Ida (szerk.): *Az utókor hatalma*. Új Mandátum, Budapest 2005. 39–61. (Kréne 4) 42: „Áház okos kompromisszumot kötött. Egy új, szebb oltárt ajándékozott JHWH-nak Damaszkuszból, s a régi, kevésbé szép salomoni oltárt megtartotta a király személyes használatára.

(2) Hizkijá lázadása idején megtisztítja a jeruzsálemi kultuszt is (2Chr 29–31), amely aligha jelenthetett mást, mint az asszír kultusztárgyak és kultuszi szokások eltávolítását;¹⁶

(3) Jósia kultuszreformjának leírásakor a Templomból eltávolított „bálványpapok” kifejezés a héberben a *kémárím* akkád jövevényszó, „így hát — Karasszon István szavaival élve — minden okunk megvan arra, hogy feltételezzük: az asszír kultusz képviselőinek kiiktatásáról lehetett szó”.¹⁷

A fent idézett bibliai szakaszokkal kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk:

(1) A mezopotámiai és a kelet-mediterráneumi kultuszokban az áldozatok szerepében és végrehajtásának technikájában óriási eltérés mutatkozik, amint azt A. Leo Oppenheim részletesen bemutatja.¹⁸ Mind az áldozat égetésének kérdésében, mind az áldozati állatok levágásának kérdésében, mind az áldozati állatok véreinek oltáron történő megjelenése tekintetében markánsan különbözik a szíria–palesztinai térségben és a Mezopotámiában gyakorolt rítus. Azokat az áldozatokat, amelyek elvégzésére Áház az idézett szakaszban utasította Urijá papot, nemigen lehetett végrehajtani egy mezopotámiai típusú oltáron — az új oltár a helyi hagyománynak felelt meg.

(2) Hizkija kultuszreformjával kapcsolatban megjegyzendő, hogy az intézkedésekről tudósító Krónikák könyvének keletkezését a tudományos konszenzus a Kr. e. IV. századra helyezi, annak is inkább a végére.¹⁹ Nadav Na’aman a jeruzsálemi régészeti feltárások fényében megállapítja, hogy a Krónikák könyvének beszámolója az Első Templom koráról annyira megbízhatatlan, hogy nem annyira történeti, mint inkább historiográfiai jelentősége van: megtudhatni belőle, milyen az Első Templom korára vonatkozó hagyományok maradtak fenn a hellenizmus korában.²⁰ A Krónikák könyvének leírása alapján talán elhamarkodott lenne Hizkija „kultuszreformját” rekonstruálni.

(3) A héberben nagyon sok akkád jövevényszó van, s e szavak jelentős része az arámi nyelv közvetítésével került a héberbe. A héber *kómér/kémárím* szó valóban az akkád

---

A régi, a templom oldalára helyezett oltáron mutatta be a király a Júda vazallusi státusából szükségyszerűen fakadó birodalmi rítust.” (Kiemelés tőlem, VÁ.)

¹⁶ Vö. KARASSZON (15. jz.) 42–43.

¹⁷ KARASSZON István: *Izrael története. A kezdetektől Bar-Kochbáig*. Új Mandátum, Budapest 2009. 131. (Kréne 10)

¹⁸ A. Leo OPPENHEIM (ford. Gődény Endre): *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Gondolat, Budapest 1982. 242–244. A kérdést elemzi, és a mezopotámiai élelmiszer-felajánlásokat részletesen bemutatja továbbá Wilfred G. LAMBERT: „Donations of Food and Drink to the Gods in Ancient Mesopotamia”, in J. QUAEGEBEUR (szerk.): *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East. Proceedings of the International Conference Organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 17th to the 20th of April 1991*. Peeters, Leuven 1993. 191–201. (Orientalia Lovaniensia Analecta 55)

¹⁹ Sarah JAPHET: *I & II Chronicles. A Commentary*. John Knox Press, Louisville 1993. 24. (The Old Testament Library)

²⁰ Nadav NA’AMAN: „When and How Did Jerusalem Become a Great City? The Rise of Jerusalem as Judah’s Premier City in the Eighth–Seventh Centuries B. C. E.”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* CCCXLVII (2007) 21–56.

kumru 'pap' jelentésű szóból származik, ám mielőtt azt a következtetést vonnánk le ebből, hogy az asszír kultusz papjairól esik itt szó, érdemes megvizsgálni a szó előfordulását akkád szövegekben. A *kumru* szó többször szerepel a XIX. században írott óasszír táblákon, majd a XVIII. század elejéről származó, a Mari palota archívumából előkerült szövegekben tűnik fel egyszer, de egyetlen kivételtől eltekintve nincs első évezredbeli előfordulása akkád szövegekben; az újasszír kori Asszíriában nem volt pap, akit a *kumru* szóval jelöltek volna. Az egyetlen kivételt Assur-bán-apli királyfeliratában találjuk, ahol egy arab királynőről írja a szöveg, hogy *kumirtu*, tehát papnő. Arámi nyelven ugyanakkor a pap jelentésű szó a *kumrā*.²¹

Változtatások az alávetett szakrális alrendszerekben

Ha a bibliai szöveghelyek nem, talán az asszír szövegek mégis bizonyíthatják, hogy az Újasszír Birodalom minden alávetett területen bevezette saját „állami” kultuszát. A témának kimerítő elemzését adja Holloway monografikus feldolgozása.²² Az ő adatait részben pontosítva megállapíthatjuk, hogy az asszír hódítás két szinten zajlott: Assur, a birodalom főistene éppúgy alávetette a legyőzött területek isteneit, miként az asszír hadsereg és közigazgatás a legyőzött területek népeit. I. Tukulti-apil-Esarra (1115–1077) korától kezdve szerepel az asszír szövegekben az idegen kultuszszobrok elhurcolásának szokása, és a birodalom bukásáig összesen 55 ilyen cselekedet adatható.²³ Az asszír uralkodók időnként saját sztéléjüket, máskor egy pontosan nem meghatározható tárgyat, „Assur fegyverét” állították fel az alávetett területek templomaiban (összesen 16 esetről tudunk).²⁴ Az asszírok 42 alkalommal állítottak helyre vagy újítottak fel templomokat az asszír magterületen kívül.²⁵ Végül, az Asszíriában „vendégeskedő” istenek kultuszszobrai az asszírok legalább 21 alkalommal újították fel,²⁶ és az erről megemlékező szövegek több esetben említik, hogy a szobron kicsiny feliratot helyeztek el, amely Assur isten nagyszerű cselekedeteit hirdette — így küldték vissza a szobrokat eredeti helyükre.²⁷

²¹ William GESENIUS (ford., átd. Edward ROBINSON — Francis BROWN): *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament with an Appendix Containing the Biblical Aramaic*. Clarendon, Oxford 1951. 485; Michael SOKOLOFF: *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*. Bar Ilan University Press — The Johns Hopkins University Press, Ramat-Gan — Baltimore — London 2002. 563; Michael SOKOLOFF: *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*. Bar Ilan University Press, Ramat-Gan 1990. 254.

²² Steven W. HOLLOWAY: *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. Brill, Leiden — Boston 2002. (Culture and History of the Ancient Near East 10)

²³ HOLLOWAY (22. jz.) 123–144.

²⁴ HOLLOWAY (22. jz.) 151–159. Az „Assur fegyvere” (GIŠ.TUKUL Aššur) kifejezés elemzéséhez ld. *Uo.* 160–177 és 197–200.

²⁵ HOLLOWAY (22. jz.) 238–254.

²⁶ HOLLOWAY (22. jz.) 277–283.

²⁷ Így tett pl. Assur-ah-iddina 676-ban, az arab Haza'elnek visszaadott kultuszszoborral (Riekle BORGER: *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*. Graz 1956. §27, Nin. A, Ep. 14, 53 iv

Nem tudni, milyen mértékű változásokat eredményeztek a helyi kultuszokban e beavatkozások, sem azt, hogy maguk után vonták-e bármilyen asszír személyzet alkalmazását — amint azt Jeruzsálem esetében Spieckermann és Karasszon feltételezi. Ami azonban világosan látszik, a beavatkozások döntő többsége Babilóniában zajlott, amely ugyan nem képezte az asszír magterület részét, de azzal hagyományosan egységes kulturális és szakrális közeget alkotott. A Babilónián kívül történt beavatkozások pedig javarészt azokon a területeken történtek, amelyekre AsszírIA kiterjesztette tartományi rendszerét is. Csak egészen kis számban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy AsszírIA egy vazallus vagy bábállam vallási életébe avatkozna be, s ami talán még fontosabb: egyetlen példát sem találunk arra, hogy AsszírIA úgy avatkozna be egy szentély kultuszába, hogy azt előbb ne foglalta volna el. Márpedig Jeruzsálem sosem került asszír kézre. Ha nem is tudjuk fenntartások nélkül elfogadni Stephanie Dalley azon állítását, miszerint: *Religious tolerance is a particular hallmark of Assyrian control*²⁸ — annyi mégis valószínűnek tűnik, hogy a társadalmi alrendszerek extrapolációján alapuló asszír birodalmi struktúrában az integráció viszonylag magas fokán került sor az alávetett területek vallási/kultikus alrendszerébe való beavatkozásra — Júda esetén erről valószínűleg nem beszélhetünk.

Az asszír befolyást hangsúlyozó elméletek szerint az asszír hatalommal való politikai szembefordulás automatikusan a politeista/szinkretista kultuszoktól való megszabadulással járt együtt Jeruzsálemben, tehát az asszír hatalom és a jeruzsálemi szentélyben megjelenő politeista/szinkretikus kultuszok, valamint az ezekhez köthető személyek és tárgyak megjelenése is összekapcsolódott. Mint láttuk, ezt az elképzelést nem támasztják alá egyértelműen sem a bibliai szöveghelyek, sem az asszír szövegek.

A kanaánita belső kultuszok esetleges továbbélése

Ha nem az asszírok által Jeruzsálemre kényszerített kultusz elemeit látjuk viszont a fent idézett szakaszokban, mégis honnan származnak azok a „bálványimádó” szokások, amelyekről Júda egyes királyai időről időre megtisztítják a Templomot? Talán választ kaphatunk a kérdésre, ha áttekintjük az idegen kultuszokat felsoroló bibliai szakaszokat. Áház bűnei között a Királyok könyve legfontosabbnak tartja, hogy a helyi, kanaáni kultuszokat folytatta:

2Rg=4Rg 16,3–4

Húszesztendős volt Áház, mikor királlyá lett, és tizenhat esztendeig uralkodott Jeruzsálemben; de nem azt cselekedte, ami az Úrnak, az ő Istenének szemében helyes: hanem Izráel királyainak útján járt, és fiát is átvitte a tűzön, azoknak a nemzeteknek undokságai szerint, akiket az Úr kiűzött Izráel fiai elől. És áldozott és tömjénezett a bákákon és a halmokon; és minden zöldellő fa alatt.

13–14. [AfO Beiheft 9.] és 673-ban az arab Yadi'-nak visszaadott kultuszszoborral (*Uo.* §27, Nin. B, Ep. 12, 57 iii 47–48).

²⁸ DALLEY (8. jz., „The Identity of”) 173.

Kifejezetten a júdai népi vallásosság egyik formájaként jelennek meg, saját hagyományként értelmeződnek az „idegen” kultuszok az Egyiptomban élő zsidók Jeremiás prófétának adott válaszában:

Jr 44,16–18

Abban a dologban, amit szóltál nekünk az Úr nevében, nem hallgatunk rád; mert megcselekedvén megcselekszünk minden szót, ami kijött számonkon: füstölögtetünk az ég királynőjének és öntünk neki tiszta italáldozatokat, amiképpen cselekedtünk mi és atyáink, királyaink és fejedelmek Júda városaiban és Jeruzsálem utcáin. Akkor jóllaktunk kenyérral és jó dolgunk volt, és rosszat nem láttunk, mióta pedig megszűntünk az ég királynőjének füstölögtetni és neki italáldozatot önteni, mindenben szükölködünk; és elenyészünk a kardtól és az éhségtől.

Salamon bámákat építtetett Jeruzsálem körül, amelyeket Jósia romboltatott le. Ezek Sidón, Moáb és Ammón isteneinek bámái voltak, valamennyien Izráel közvetlen szomszédai:

2Rg=4Rg 23,13

... melyeket Salamon, Izráel királya építtetett Astárénak, a cidóniak undokságának, és Kámosnak, Móáb undokságának, és Miklornak, Ammon fiai utálatosságának ...

A jeruzsálemi királyi udvar környezetében megjelenő idegen kultuszok értékelése nem korlátozódhat az Asszír Birodalom nyomására bevezetett újítások képére. A korszak bármilyen külpolitikai szövetségének elengedhetetlen előfeltétele volt, hogy a szövetség tagjai között esküvel pecsételt szerződés köttessen. Ilyen nemzetközi szerződéseket ismerünk az asszír udvari kancellária anyagából és szíriai sztélékről egyaránt.²⁹ Az esküben mindkét szerződő fél isteneit felsorolják, az uralkodóknak egymás isteneire is esküt kellett tenniük. Mint láttuk, Izráel és Júda is számos szíriai koalícióban vett részt, s az „idegen” kultuszok nagyon is otthonosak voltak királyi udvaraikban. Az idézett szöveghelyeknek talán szövegközelibb olvasatát adjuk, ha azt feltételezzük, nem az asszír uralom erőltette rá saját kultuszait Jeruzsálemre, hanem Júda királyainak volt elemi érdeke, hogy fenntartsák a szomszédos államokkal való szövetség lehetőségét.

(A kézirat 2013 augusztusában lezárult. A Szerk.)

²⁹ Az asszír „államszerződések” terminológiájában ez az eskü az ún. *adé*, amelyeknek anyagához ld. Simo PARPOLA — Kazuko WATANABE: *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*. Helsinki University Press, Helsinki 1988. (State Archives of Assyria 2) A szíriai Szeffre határából előkerült sztéléken található arámi felirat Arpad királya, Mati'el és a máshonnan ismeretlen *KTK* királya, Bar-Ga'já közötti szerződést örökíti meg. A sztélék szövegének legfontosabb kiadásai: John C. L. GIBSON: *Textbook of Syriac Semitic Inscriptions*. II. *Aramaic Inscriptions, Including Inscriptions in the Dialect of Zenjirli*. Clarendon Press, Oxford 1975; André LEMAIRE — Jean-Marie DURAND: *Les inscriptions araméennes de Sefire et l'Assyrie de Shamshi-Ilu*. Librairie Droz, Genf — Párizs 1984. (École Pratique des Hautes Études 2 / Hautes Études Orientales 20); és Joseph A. FITZMYER: *The Aramaic Inscriptions of Sefire*. Editrice Pontificio Istituto Biblico, Roma 1995². (Biblica et Orientalia, 19/A)